

Lebujos Imre

Resztoratív módszerek a büntetés-végrehajtási intézetekben (Utópia vagy valóság?)

1. Resztoratív módszerek alkalmazása a bűnözés reprodukciójának elkerülése érdekében

A börtönártalmak és az ezek következtében kialakuló konfliktusok „kezelése” naponta felmerülő kérdés, feladat számomra. A büntetés-végrehajtás területén dolgozók jobb felkészültségével, pozitívabb hozzáállásával, a körülmények javításával, a szükséges eszközök biztosításával, véleményem szerint, a *börtönártalmak* nagymértékben enyhíthetők lennének, segítve ezzel a fogvatartottak visszailleszkedését a társadalomba.

A börtönártalmak csökkentésének egyik lehetséges módja a helyreállító igazságszolgáltatás módszereinek alkalmazása a büntetés-végrehajtási intézetekben. A résztoratív technikák alkalmazásával az áldozati oldalon csökkenhet az áldozattá válástól való félelem, illetve – a társadalom felől nézve – mérséklődhet a bűnözés reprodukciója, amelynek közgazdasági szempontból nem elhanyagolható a jelentősége.

A szabadságvesztés-büntetés – mint a társadalom rosszállását kifejező szankció – személytelensége elválasztja, időben eltolja az elkövetőt az áldozattól és a saját felelősségtől is. A büntetés-végrehajtási intézetbe kerülésével azonban rövid időn belül középpontba kerül a fogvatartott számára a szabadságmegvonás súlyos következményeivel való szembesülés (inkarcerációs sokk). Ez az objektív helyzet gátolhatja az elkövetett bűncselekménnyel okozott károk helyreállítását, a jóvátételt, sőt újabb károkat okozhat.

Az áldozattá válás gyakran súlyos testi, lelki, társadalmi és pénzügyi következményekkel jár, ennek ellenére általában nagyon kicsi az esélye annak, hogy a bűncselekmény által a sértettnek okozott kár megtérüljön. Az államnak lehetőséget kell biztosítania az áldozatok jogainak érvényesítésére, mindenekelőtt a tettes által okozott, illetve az áldozat által elszenvedett károk és sérelmek orvoslására. Az áldozatoknak nyújtandó szolgáltatásokra ennek értelmében sor kerülhet a büntető igazságszolgáltatás rendszerén belül, vagy azon kívül is. Fontos azonban, hogy a két szféra között szoros együttműködés valósuljon meg. (Schweighardt, 2010)

Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a bűnözésnek *társadalmi ára* van. A bűncselekménnyel okozott káron kívül felmerül a jogalkalmazó szervek működtetésével és fenntartásával kapcsolatos költség is, mivel minden egyes – látenciában nem maradó – bűncselekmény esetében működésbe lép az igazságszolgáltatás gépezete, amelyet a központi költségvetés finanszíroz az adófizetők pénzéből.

Felmerül a kérdés: Milyen mértékben jelent megoldást a kárhelyreállító igazságszolgáltatás a büntető igazságszolgáltatás gondjaira?

Egyes elméletek és vélemények szerint a helyreállító igazságszolgáltatás – mint a hagyományos, megtorló igazságszolgáltatási rendszert kiegészítő módszer – lehetőséget kínál a bűncselekmények differenciált kezelésére: a konfliktusokat a bíróságon kívül is hatékonyan, szélesebb bűncselekményi körben lehet rendezni. Mások úgy gondolják: a resztoratív igazságszolgáltatás arra is alkalmas lehet, hogy hosszú távon teljes egészében helyettesítse a jelenlegi hagyományos igazságszolgáltatási rendszert.

A véleményem az, hogy a resztoratív módszerek az igazságszolgáltatás területén nem tudják teljes egészében kiváltani a jelenleg alkalmazott büntető szemléletű rendszert, ugyanakkor a helyreállító szemléletnek az igazságszolgáltatási eljárás teljes folyamatában jelen kell lennie azért, hogy igény esetén rendelkezésre álljon. A resztoratív technikák a szabadságvesztés-büntetés végrehajtása során is alkalmazhatók valamilyen formában (kivételt képezhetnek azok az esetek, amikor az elítélt súlyos pszichés állapotú vagy súlyos egészségügyi problémával küszködő személy, de ebben az esetben is számításba jöhet a bocsánatkérés).¹

2. Kárjótétel a magyarországi börtönökben

Jelenleg nincs olyan jogszabály, amely Magyarországon a szabadságvesztés-büntetés végrehajtásának ideje alatt a mediációt és a jótételt szabályozná, ennek ellenére ma szinte nem található olyan hazai büntetés-végrehajtási intézet, ahol ne lenne valamilyen törekvés a kárjótétel alkalmazására. (Büntetés-végrehajtási szervezet évkönyve, 2009.) A büntetés-végrehajtás keretei között már megvalósult kárhelyreállítással kapcsolatos programok többsége önkormányzatokkal, illetve civil szervezetekkel kötött együttműködési megállapodás alapján, továbbá pályázati támogatással valósult meg.

Nagy jelentőségű volt a „*Mediáció és resztoratív igazságszolgáltatás a büntetés-végrehajtásban*” (Mediation and Restorative Justice in Prison Settings – MEREPS) projekt, amely az Európai Bizottság Criminal Justice 2008 programjának pénzügyi támogatásával jött létre. A magyar vezetéssel megvalósult nemzetközi projekt a mediáció és a többi resztoratív eljárás szerepét és lehetőségét vizsgálta börtönkörnyezetben, a súlyos bűncselekmények elkövetőit és áldozatait helyezve középpontba. A projektben – az empirikus kutatás két helyszínéeként – a Balassagyarmati Fegyház és Börtön, illetve a tököli Fiatalkorúak Büntetés-végrehajtási Intézete is részt vett. (Felelősségvállalás, kapcsolat és helyreállítás, 2011)

Figyelemre méltónak tartom továbbá a Tiszalöki Országos Büntetés-végrehajtási Intézet törekvéseit is a resztoratív munkáltatás alkalmazásával kapcsolatban, amelyeket később fejtek ki.

¹ A bocsánatkérés esetén azonban felvetődik a kérdés, hogy mennyire belülről jövő és nem csak formalitás. Ennek eldöntésére nincs igazán objektív mérce.

A resztoratív módszerek, amelyek külföldön nagyon eredményesek, egyformán alkalmasak az *áldozat* és az *elítélt*, illetve a *börtön személyzet* és a *fogvatartott* közötti konfliktusos viszony, továbbá a *zárkán belüli konfliktusok* békés rendezésére (lásd MEREPS projekt). A hazánkban alkalmazott megoldások közül említésre méltó a Zákeus program, a Magyar Testvéri Börtöntársaság és a Magyar Bűnmegelőzési Börtönmissziós Alapítvány programja, illetve a családi döntéshozó konferencia is.²

Az alábbiakban arra térek ki röviden, hogy a helyreállító igazságszolgáltatás szemlélete hogyan kapcsolódik a büntetés-végrehajtási intézetekben folyó neveléshez és képességfejlesztéshez, valamint a konfliktuskezelés gyakorlatához.

2.1 A nevelés – mint eszköz

A büntetés-végrehajtási nevelés felfogása összeegyeztethető a resztoratív módszerek szemléletével is, egyedül a jogszabályi kereteket kell meghatározni, hogy milyen módon valósuljon meg a *nevelési cél* eredményesebben. A szabadságvesztés-büntetés végrehajtása alatt alkalmazott pedagógiai, pszichológiai, módszerek, bánásmód arra hivatottak, hogy a végrehajtás ideje alatt, valamint a szabadulást követően a generális és a speciális prevenciót érvényre juttassák. A resztoratív szemléletmód ennél többet jelent, mert a fogvatartott részéről nemcsak passzív szabálykövetést követel meg, hanem aktív részvételt is feltételez.

A fogvatartottakban gondolatot ébreszthet, ha szemléltetjük és rávezetjük: mit okozhat egy családnak a szülő szabadságvesztés-büntetése, s mindez milyen terhet jelenthet a gyermekek, a házastárs és a rokonok számára. Amennyiben *belsővé válik* (interiorizálódik) egy érték vagy egy norma, és a cselekedet később egy pozitív belső hajtóerő (drive) fogja mozgatni, akkor lesz a változás igazán eredményes.

Fontos, hogy az elítéltek előtt követhető pozitív példa, példakép legyen. Minden esetben szükség van a pozitív teljesítmény elismerésére, függetlenül attól, hogy azt ki teljesítette. Ezáltal erősítjük meg azt, hogy „*Most valami jót tettél, a jövőben is tégy így, és akkor meg lesz a munkád gyümölcse*”.

Meg kell jegyeznünk: nincs könnyű dolga annak, aki arra vállalkozik, hogy a börtönben eldöntse a megbánás *őszinteségét* és a helyreállító szándék *önzetlenségét, érdeknélküliségét* (de ez nem is biztos, hogy minden esetben releváns). Ezért van szükség az objektív mértékkel mérhető jóvátételi módokra.

2.2 Az egyéni képességek fejlesztése – mint megoldás

Az elítéltek között számos jó képességű, kiváló kezűgyességgel, művészi tehetséggel megáldott ember van. A szocializáció során bekövetkező defektus (például a megfelelő családi környezet hiánya, illetve a nem megfelelő társas kapcsolatok) vezettek oda, hogy az illető a benne rejlő tehetséget nem tudta kamatoztatni.

² A Zákeus programról és a családi döntéshozó konferenciáról lásd bővebben: Nyesténé Jánkfalvi Zita: Elkövettem, megbántam, jóvátenném. Resztoratív gyakorlatok a börtönben. Börtönügyi Szemle, 2012. 2. 14-28. o. [A szerk.]

A szabadságvesztés-büntetés ideje alatt a büntetés-végrehajtási intézetekben a személyi állomány tagjai (nevelők, szociális segédelőadók, felügyelők) által nyújtott segítség és támogatás – amelyet gyermekkorában nem kapott meg –, sok esetben rádöbbeníti az elítéltet arra, hogy milyen képességekkel rendelkezik, és hogy ő is lehet hasznos, alkotó ember. A büntetés-végrehajtási szakembereknek tehát arra kell rávilágítaniuk és azt kell kiemelniük egy adott fogvatartott kapcsán, hogy melyek azok a képességek, amelyeket érdemes fejleszteni, mik azok a pozitív tulajdonságok, amelyekre építeni lehet. A bűnöző emberek ugyanis nem sok pozitív visszajelzést kaptak az éltük során. Az elítéltek számos olyan készséget, ismeretet szerezhetnek meg a szabadságvesztés-büntetésük letöltése – netán a jóvátétel – során, amely képessé teheti őket arra, hogy a szabadulás után felhagyjanak bűnöző életmódjukkal.

2.3. A konfliktuskezelés – mint gyakorlat

A börtönbeli konfliktusok és a fogvatartottak által azokra adott reakciók különböző intenzitással jelentkeznek. A zárt közösségben jelentkező konfliktusok kezelése során sok esetben hosszabb folyamatra van szükséges ahhoz, hogy valóban ne maradjon „tüske” az érintett felekben. A konfliktusból adódó ellentétek, harag elenyészésére a több személy elhelyezésére szolgáló zárkában nagyobb az esély, mivel a zárkatársak is bevonhatók a konfliktus kezelésébe, elősegítve a megbékélés folyamatát.

A zárkában kialakult konfliktus esetén a fogvatartottak önkéntes alapon vehetnének részt egy olyan mediáció jellegű eljárásban, amely során nem rendelnék el ellenük a fegyelmi eljárás lefolytatását. Vagy ha elrendelnék, akkor az eljárással párhuzamosan közvetítői eljárásra is sor kerülhetne. A fogvatartottak által elkövetett jogsértő cselekmények a másnak okozott sérelem mellett az intézet rendjét és biztonságát is sértik, az intézet házirendjének előírásaiba ütköznek. Pozitívumként járulna azonban a dinamikus biztonság erősítéséhez az önkéntes, belülről jövő normakövető magatartás.

3. Jóvátételi tevékenységek a Tiszalöki Országos Büntetés-végrehajtási Intézetben

Hosszabb távú együttműködés keretében megállapodás jött létre a Tiszalöki Országos Büntetés- végrehajtási Intézet, illetve a Vakok és Gyengénlátók Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Egyesülete között 2009 szeptemberében.

Az Egyesület közös kulturális programok szervezésével (ez a fogvatartottak önkéntes jóvátételi tevékenysége, munkavégzése felé mutat), továbbá az esélyegyenlőség megvalósítása érdekében kiírt pályázati források felkutatásával, közös pályázatokkal segíti elő a fogvatartottak társadalmi reintegrációját, beilleszkedését. Az Egyesület tagjai segíthetik a fogvatartottakat építő jellegű kapcsolatok kialakításában a fogvatartás időszakában. Az intézet (a fogvatartottak önkéntes jóvátételi munkájának keretében) vállalta irodalmi művek felolvasását, „hangoskönyv” céljára történő digitalizálását. A részes

felek képviselői rendszeresen egyeztetnek az együttműködés tapasztalatairól, fejlesztésének lehetőségeiről.

Az együttműködés keretében az Egyesület tagjai már több „érzékenyítő” előadást tartottak a fogvatartottak részére a büntetés-végrehajtási intézetben. Ezek a találkozások elősegítik a fogvatartottak élők elfogadását, az előítéletek csökkenését, valamint az elítéltek reintegrációját. A büntetés-végrehajtási intézetben öntevékeny fogvatartotti szerveződés keretében létrejött *színjátszó kör* tagjai – vizonzásként – karácsonyi műsort adtak elő az Egyesület tagjai részére, mely előadással hagyományt kívántak teremteni. Meg kell említeni *fogvatartotti bibliakör* fellépését a Kárpát-medencei református zsinaton, amelyre Debrecen belvárosában került sor.

A fent vázolt fellépések nagyban hozzásegítették a Tiszalöki Országos Büntetés-végrehajtási Intézetet, amely 2008-ban új börtönként jelent meg a hazai büntetés-végrehajtás rendszerében, hogy Tiszalök és a környező települések „kulturális rendszerébe” beilleszkedjen.

Az intézet a 2010-es *hernádi árvízi védekezésnél* is jelen volt, az elítéltek a civil lakosságot erőben, hitben és kitartásban felülmúlva vették ki részüket a munkavégzésből. Jelenlétükkel és tenni akarásukkal bizonyították, hogy van törleszteni valójuk a társadalommal szemben. A lehetőség, hogy hasznos dolgot tehettek, megnyugvást és elégedettséget keltett bennük, ezáltal fejlesztve önbecsülésüket, felelősségérzetüket és azt az érzést, hogy van remény az újrakezdésre. Az elítéltek részére a legnagyobb örömet az jelentette, hogy az általuk végzett munkát a település lakossága jó szóval, természetbeni ellátással (meleg tea, étel) köszönte meg. Egyes fogvatartottak itt találkoztak először effajta érzésekkel, a bajban történő emberi összefogás és az önzetlen segítségnyújtás gesztusával.

A Tiszalöki Országos Büntetés-végrehajtási Intézet fogvatartottjai idén a nagykállói református templomban szerepeltek, ahol az elítéltek egyházi énekeket adtak elő az istentisztelet alkalmával az eseményen részt vevő gyülekezet részére.

Az intézet – pályázati tevékenységét tekintve – olyan lehetőségek elérésére törekszik, amelyek segítségével megvalósítható a resztoratív cél: a közösség részére való jóvátételi munkavégzés. A terep – mint jóvátételi helyszín – az intézet falain belül és azon kívül egyaránt biztosított.

4. Tapasztalataim a mediációs eljárással és a jóvátétellel kapcsolatban

2012 januárjában két közvetítői eljáráson vettem részt a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Kormányhivatal Igazságügyi Szolgálatánál. Az ügyek tárgya mindkét esetben közlekedési baleset gondatlan okozása volt. A balesetek során személyi sérülés, valamint vagyoni kár keletkezett. (Az egyik esetben a baleset miatt a sértett kezét meg kellett operálni.)

A kárt okozó és a sérülést elszenvedő felek első alkalommal voltak részesei ilyen eljárásnak.

Azt tapasztaltam, hogy a közvetítői eljárás nem terheli meg pszichésen anyyira a feleket, mint a bírósági eljárás (nem hagy akkora nyomot és űrt, az áldozat és az elkövető kibeszélheti magából a történeteket, ezáltal nem maradnak nyitott kérdések, mivel ezekre a választ azonnal megkapja mindkét fél).

Több indok is van, ami a mediáció büntetőügyekben való alkalmazása mellett szól; például a közvetítői eljárás költségtakarékosabb, rövidebb, mint a bírói eljárás, alkalmazásával elkerülhető a szabadságvesztés-büntetés, a prizonizáció, a „börtöniskola”; mindez hatással van a közrend, közbiztonság és a szociális biztonság alakulására is. Nem jelenik meg a stigmatizáció az elkövető oldalán, megnyugvást biztosíthat és az ismételt áldozattá válástól való félelmet is csökkentheti a sértetti oldalon.

A mediátor az eljárás megkezdése előtt részletesen tájékoztatta az eljárásban részt vevő feleket, akik közelebbről ismerték egymást. A terhelt már a beszélgetés elején feszültnek látszott, mint az később kiderült: ez annak a jele volt, hogy mennyire megbánta a történeteket. A sértett elmondta, hogy nem haragszik a terheltre, csak az esett neki rosszul, hogy az nem kereste a baleset után; elmondása szerint ettől jobban érezte volna magát. A terhelt bocsánatot kért minden általa okozott sérelemért, elismerte a kárt, és hajlandó volt azt megtéríteni. Megegyeztek a részletekben, így a sértett nem kívánta, hogy a terheltet a hatóság büntesse meg.

Véleményem szerint a közvetítői eljárás részben vagy egészben ott kártalanít, ahol a sérelem bekövetkezett. Tehermentesíti az igazságszolgáltatást, lerövidíti az eljárást. A felek egy oldottabb, a bírói eljárásnál jóval kevésbé stresszes légkörben nagyobb esélyt kapnak egy számukra is megnyugtató eredmény megszületéséhez. Az eljárásban részt vevő felek nagyobb biztonságban érzik magukat, mert a segítő fél is elmondhatja a véleményét. Optimális esetben mindkét fél számára megnyugtatóan zárulhat a mediációs eljárás, amely eszköze a kárjövátételnek és hozzásegít a megbékéléshez.

5. A kárjövátétel börtönbeli alkalmazhatóságával kapcsolatos felmérés és annak eredményei

A felméréssel a célom az volt, hogy átfogó képet kapjak arról: mennyire tájékozottak a fogvatartottak, a közszférában dolgozó szakemberek, valamint a társadalom más tagjai a kárhelyreállítás és a szabadságvesztés melletti kárjövátétel kérdéseiben. Az ismeretszerzési szándékom a témával kapcsolatos nyitottságra is kiterjedt. A felmérés alapján szerettem volna olyan megállapításokat megfogalmazni, amelyek tükrözik a mai helyzetet a jelen témában, valamint alapként szolgálhatnak és hozzájárulhatnak a resztoratív igazságszolgáltatási módszerek végrehajtási szakban történő alkalmazásához.

A kutatás lefolytatására 2012 első felében került sor. Kérdőíves módszerrel mértem fel három büntetés-végrehajtási intézetben, hogy a fogvatartottak mekkora hajlandóságot éreznek az általuk elkövetett bűncselekmény káros következményeinek helyreállítására. A felmérés részét képezte az a kérdés is,

hogya a fogva tartott személyek mennyire tájékozottak az általam kutatott témában. A felmérésre a Tiszalöki Országos Büntetés-végrehajtási Intézetben, a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Büntetés-végrehajtási Intézetben, valamint a tököli Fiataikorúak Büntetés-végrehajtási Intézetében került sor. A megkérdezettek között voltak elítéltek, előzetesen letartóztatottak, fiatalkorúak és női fogvatartottak. A kutatás helyszínenként 100, összesen 300 fő fogvatartott megkérdezésére terjedt ki. A kérdések könnyen érthetőek voltak, egyszerű mondatokból álltak. A kérdőívek kitöltése önkéntes alapon történt, azonosításra alkalmas adatokat nem tartalmaztak.

5.1. Tiszalöki Országos Büntetés-végrehajtási Intézet

A tiszalöki felmérés – az intézet jellegéből adódóan – férfi elítélteket érintett. A megkérdezettek 29%-a 19-25 év közötti, 41%-a 25-40 éves, 30%-a 40 év feletti életkorú volt. A vizsgálati alanyok nagy része családban nőtt fel, 6%-uk részben vagy egészében intézetben nevelkedett. Általános iskolai vagy szakiskolai végzettséggel 91 fő bírt, felsőfokú végzettséggel senki sem rendelkezett. A válaszadók 76%-a családost volt.

Az intézetben készített felmérés alapján a megkérdezett elítéltek körében a legnagyobb arányban előforduló bűncselekmény a rablás és az emberölés volt, ezt követte a lopás, a kábítószerrel való visszaélés, majd a kisebb súlyú bűncselekmények következtek. A vizsgált személyek 67%-a már nem először volt büntetve.

Az eredmények azt mutatták, hogy a felmérésben részt vevő fogvatartottak 73%-a már hallott a jóvátétel lehetőségéről, de nem teljes arról az információja. A következő kérdés – pszichés oldalról közelítve meg a témát – így hangzott: *„Merne-e találkozni az áldozattal vagy annak családjával?”* A válaszok szerint a megkérdezettek 98%-a találkozna az áldozattal vagy családjával. Ezt a nagy többség könnyedén jelentette ki, de a véleményem az, hogy a találkozás előtt szorongás uralkodna el rajtuk, és nem is mindenki lenne képes a találkozóra. A magas százalékarány azonban nem csak könnyelműsége utal, hanem arra is, hogy az elkövetőkben megtalálható az empátiára való hajlandóság. A *„Vállalnának-e anyagi vagy tárgyasult segítségnyújtást (pl. a saját maga által készített tárgyat, eszközt felajánlaná-e a sértettnek)?”* kérdésre a válaszadók 96%-a igennel válaszolt, nagyobb arányban választva a tárgyasult segítségnyújtást. A következő kérdés arra tért ki, hogy, ha az illető elkövető nem vállalna az áldozat számára segítségnyújtást, akkor el tudná-e képzelni, hogy a társadalom részére nyújtson helyreállító, jóvátételi tevékenységet. A megkérdezetteknek csak 6%-a nyilatkozott úgy, hogy nem hajlandó a társadalom részére történő jóvátételre. Lelki oldalról próbáltam megközelíteni a témát azzal a kérdéssel, hogy megnyugvást jelentene-e számukra, ha jóvá tudnák tenni az okozott sérelmet? Erre a válaszadók 91%-a „igennel” válaszolt. Véleményem szerint azok, akik nemmel válaszoltak, úgy gondolják, hogy az eredeti állapot úgysem állítható már helyre, és azért nem nyugodnának meg a jóvátételtől, mert egyfajta belső konfliktus keletkezett bennük a bűncselekmény elkövetése miatt. (Ez az atti-

túd főleg az első bűntényeseknél, valamint a „jövátéhetetlen bűnt”, az emberölést elkövetőknél tapasztalható.)

5.2. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Büntetés-végrehajtási Intézet

Az intézetben előzetesen letartóztatottak – fiatalkorúak, nők és felnőtt férfiak – válaszoltak a kérdőívben feltett kérdésekre. Az előzetesen letartóztatottat megilleti az ártatlanság védelme; a kérdőív az elítéltektől csak annyiban tért el, hogy nem a fogvatartott által elkövetett bűncselekményre kérdeztem rá, hanem arra: milyen bűncselekmény elkövetésével vádolják.

A vizsgált alanyok 8%-a nő, 4%-a fiatalkorú férfi és 88%-a pedig felnőtt férfi előzetesen letartóztatott volt. A megkérdezett személyek 15-59 év közöttiek voltak. Általános iskolai vagy szakiskolai végzettséggel 81 fő bírt, középfokú végzettséggel 17 fő, felsőfokú diplomával 2 fő rendelkezett. A felmérésben részt vett fogvatartottak 69%-a volt családos.

A megkérdezett személyek közül emberöléssel vagy annak kísérletével 11 fő, rablás elkövetésével 18 fő, lopással 31 fő, kábítószerrel való visszaéléssel 8 fő, zsarolással 4 fő, garázdasággal 3 fő, embercsempészéssel 2 fő, csalással 3 fő, pénzhamisítással 7 fő, testi sértés elkövetésével 9 fő, közúti baleset okozásával 4 fő volt meggyanúsítva. A letartóztatásban lévők kevéssel több mint fele már volt büntetve.

Az első kérésére – *„Hallott-e már a jóvátétel, helyreállítás jogintézményéről?”* – a megkérdezettek kétharmad része „nem”-mel válaszolt, aki hallott róla, annak is hiányos volt a tudása. A következő kérdéssel – *„Merne-e találkozni az áldozattal vagy annak családjával?”* – kapcsolatosan az eredmények azt mutatták, hogy a mintában szereplők 90%-a találkozna az áldozattal vagy a családjával. A *„Vállalnának-e anyagi vagy tárgyasult segítségnyújtást (pl. a saját maga által készített tárgyat, eszközt felajánlaná-e a sértettnek)?”* kérdésre a válaszadók 94%-a „igen”-nel válaszolt, de nagyobb arányban (97%) választották ebben az intézetben is a tárgyasult segítségnyújtást. A következő kérdés – mint ismeretes – arra tért ki, hogy az elkövető vállalna-e a társadalom számára nyújtandó helyreállító, jóvátételi tevékenységet. A megkérdezettek 14%-a nyilatkozott úgy, hogy nem hajlandó a társadalom javára történő jóvátételi tevékenységre. Ez a százalékarány 8%-kal volt magasabb, mint az elítélteknél. A karrierbűnöző személyek esetében megfigyelhető, hogy a bűncselekmények elkövetése miatt nagyrészt nem saját magukat, hanem a társadalmat és a körülményeket okolják, ezért van bennük düh és harag a normakövető emberekkel szemben. Arra a kérdésre, hogy megnyugvást eredményezne-e, ha jóvá tudnák tenni az okozott sérelmet, a megkérdezett előzetesen letartóztatottak 72%-a „igen”-nel válaszolt. A tiszalöki felnőtt elítélteknél ez az arány 91%-os volt. A jelentős eltérés oka, véleményem szerint, az, hogy az előzetesen letartóztatottak esetében erőteljesen működik az ún. relatív depriváció, azaz a tudat, hogy valószínűleg több lesz a büntetésük, mint amennyi járna nekik. Ez abból adódik, hogy ők még nem rendelkeznek ítélettel, náluk fokozottabban jellemző az elkövetés tagadása, mint az elítéltek körében.

5.3. Fiatalkorúak Büntetés-végrehajtási Intézete, Tököl

A kérdőíves vizsgálat szabadságvesztés-büntetésüket töltő fiatalkorú fogvatartottakra is kiterjedt, a feltett kérdések ugyanazok voltak, mint a másik két intézet fogvatartottjai körében.

A kérdőívet kitöltők átlagéletkora 19 évre volt tehető. A megkérdezettek 78%-a általános iskolai végzettséggel, 19%-a középfokú végzettséggel rendelkezett, illetve 3% felsőfokú végzettséget jelzett (utóbbiak esetében a nem megfelelő válasz értelmezési vagy figyelmetlenségi okból adódhatott). A vizsgált személyek közül 82 főt szülei neveltek, 18 fő intézetben nevelkedett (a családban nevelkedettek kriminalitása jóval kisebb volt azokénál, akik nem családban nőttek fel). A megkérdezett fiatalkorú fogvatartottak nagy része – az életkori sajátosságukból adódóan – egyedülálló volt.

A vizsgált személyek kriminális előéletére vonatkozóan elmondható, hogy a fiatalkorú fogvatartottak bűncselekményeinek szankcionáltsága – életkorukból következően – kisebb mértékű, mint a felnőtteké. Általában többrendbeli, kisebb súlyú bűncselekményt követnek el, ahol az anyagi kár csekély, és inkább az erkölcsi kár bír nagyobb jelentőséggel. Azonban, ha súlyos bűncselekményt követnek el, annak végrehajtási módja különösen kegyetlen, így a közvéleményben nagy felháborodást vált ki. Sok esetben a legkegyetlenebb bűnelkövetők a fiatalkorúak, a börtönvilágban ilyen jelzőkkel is illetik őket (és ők is egymást): „ragadozók”, „kannibálok”, „kajmánok”.

A kárjótétel, helyreállítás ismeretére vonatkozóan a válaszok alapján a megkérdezettek ismerethiánya rajzolódott ki: a fogvatartottak 70%-a még nem hallott róla. A kérdőívet kitöltő személyek 90%-a találkozna az áldozattal vagy családjával; 86%-uk vállalna anyagi vagy tárgyasult segítségnyújtást (érdekes, hogy a tárgyasult segítségnyújtás aránya csak 2%-al volt magasabb, mint az anyagié). A következő kérdés itt is arra tért ki, hogy ha az elkövető nem vállalna az áldozat részére segítségnyújtást, akkor el tudja-e képzelni, hogy a társadalom számára nyújtson helyreállító, jótételi tevékenységet. A megkérdezettek 68%-a nyilatkozott úgy, hogy hajlandó lenne a társadalom javára történő jótételi ténykedésre. A válaszadók 85%-a nyugodtabb lenne, ha jótétehetné az okozott sérelmet (háromnegyed részük gondolt már arra, hogy kinek milyen kárt okozott).

A fiatalkorú elkövetők és a többi megkérdezett fogvatartott véleménye közötti különbségek, megítélésem szerint, az életkori sajátosságok különbözőségeiből eredtek.

5.4. A megkérdezett fogvatartottak gondolatai a jótétellel kapcsolatban

Érdeemes felidézni néhány gondolatot a felmérésben részt vett elítéltek, illetve előzetesen letartóztatottak véleményéből a kárhelyreállítással, a resztoratív igazságszolgáltatás rendszerével kapcsolatban.

Elítéltek

„Úgy érzem, hogy vannak olyan dolgok, amiket meg lehet bocsájtani, de vannak, amiket nem lehet jóvátenni. Sajnos az emberek nem tudják komolyan venni bűneiket. Akkor sem bánják meg, amit tettek, ha már lebuktak. Úgy érzik, ők nem hibásak semmiért, csak a környezet és a körülmények.” (Első büntényes, rablást elkövetett fogvatartott)

„Nem bűnöző vagyok, hanem bűnelkövető. Nagy megnyugvást adna, ha valamilyen módon jóvátehetném, amit tettem. Szándékomban áll akkor is elnézést kérni, ha a sértett és a családja hallani sem akar rólam. Fontos a jóvátétel, az elítéltek többsége pozitívan gondolkodik ebben a kérdésben. Mindenkinek nagy megnyugvás lenne, főleg lelkiileg. Ha lenne rá lehetőség, mindenképpen élnék vele.” (Első büntényes, rablás miatt elítélt fogvatartott)

„Gondoltam már arra, hogy milyen kárt okoztam, amikor a bűncselekményt elkövettem. Az elkövetéskor, nem is tudtam, hogy valójában mit követek el. Amikor már megtettem, rögtön megbántam. Az okozott kárt is megtérítettem, mert sajnáltam a srácot. A kárhelyreállítást szinte senki nem veszi komolyan, viszont, ha a hatására egy ember is másként fogja látni a dolgokat, akkor már megérte.” (Visszaesőnek nem minősülő, rablást elkövetett bűnismétlő)

„Nem rágódom a múlton, könnyebb nélküle, de ha kárpótolhatnám az áldozatot vagy annak családját, az nekem és nekik is megkönnyítené az életet.” (Első büntényes, emberölés kísérlete miatt elítélt fogvatartott)

„Azért lenne jó a jóvátétel lehetőségének biztosítása, mert azt követően nemcsak a károsultak szemébe, hanem a tükörbe is bele tudnék nézni. Nem lennének bennem ezek a szörnyűségek.” (Emberölés büntette miatt elítélt többszörös visszaeső bűnelkövető)

„Arra gondoltam a bűncselekmény elkövetését követően, hogy talán szegény embertől vettem el. Hívó ember vagyok, de főként a károsult arckifejezését látnám szívesen, amint elvesztett valamit, és visszakapja más formában ugyanattól az embertől. Ha kedvezményt kaphatnék a büntetésből, akkor segítenék, akkor jól járnánk mindketten, és az államnak is több pénze maradna.” (Lopás miatt elítélt visszaeső fogvatartott)

„Nem okoztam kárt senkinek, a családi életemben okozott hátrányokat igyekszem kijavítani. A jóvátétel biztosításának lehetősége esetén fel lehetne mérni, mennyire szeretne az illető tisztességes életet élni és megbánta-e tényleg, amit tett.” (Kábítószerrel való visszaélés büntette miatt elítélt, első büntényes fogvatartott)

Előzetesen letartóztatottak

„Gondoltam már többször is arra, hogy milyen sérelmet okoztam, de az okozott kár legfőképpen a családomra és magamra vonatkozik. Lelki megnyugvást jelentene számomra, ha sikerülne a sérelmeket, amiket másoknak okoztam, megoldani és jóvátenni. Kötelességemnek érzem az anyagi és lelki sérelmeket orvosolni azoknál, akinek okoztam. A kárhelyreállítást, szerintem, az anyagi, pénzügyi sérelmek visszafizetése, de az anyagi megtérítés sok esetben nem elegendő, hiszen a lelki, testi sérelmeket pénzzel nem lehet pótolni. A fogvatartottaknak, szerintem, szükségük lenne a lelki problémáik megoldására, segítségre, hogy kellőképpen fel tudják dolgozni, amit tettek, és így talán változna a magatartásuk is.” (Előzetesen letartóztatott nő)

„Egyszer elloptam egy biciklit, feltörtem egy házat, loptam ruhát. Lelki megnyugvást és megkönnyebbülést okozna, ha jóvátehetném, amit tettem. Szeretnék mihamarabb otthon lenni, és szeretném kijavítani, amit tettem. Folytatnám az iskolát, bocsánatot kérnék a sértettektől, és megtéríteném a kárt.” (Előzetesen letartóztatott fiatalok)

„Feleslegesnek tartom ezt a rendszert, mert ezt már nem lehet helyreállítani.” (Többszörösen büntetett előéletű előzetesen letartóztatott)

„Szerintem jó a jóvátétel lehetősége, mert legalább a bűnöző is lehet jó ember.” (Többszörösen büntetett előéletű előzetesen letartóztatott)

„Ha okoztam is kárt az elmúlt évben, az csak a munkahelyen lehetett, meg az államnak is, azért mert itt vagyok. Szeretném jóvátenni, de sajnos nem tudom, mit kellene tenni ahhoz, hogy minden jó legyen. Csak annyit tudok tenni, hogy a kárt visszafizetem a tulajnak, és megegyezünk valahogy. A vágyam az, hogy minél hamarabb a családommal legyek, addig is szeretnék iskolába és tanfolyamra járni.” (Büntetlen előéletű előzetesen letartóztatott)

5.5. A fogvatartotti vélemények összegzése

A kutatás végeredménye azt mutatja, hogy az iskolai végzettség, a családi állapot nem befolyásolja az elkövetőket abban, hogy nyitottak legyenek – vagy sem – egy újfajta jogintézmény elfogadására. A nagy többség vállalná – a lehetőségeihez mérten – az okozott kár pénzbeli megtérítését. Többen vállalnák a munkával, a tárgyasult segítségnyújtással való jóvátételt. Az utóbbiak közé tartoznak a többszörösen büntetett előéletű fogvatartottak, akik többségükben aluliskolázottak, anyagi erőforrásaik a saját ellátásukat sem biztosítják szabadulásukat követően. Egyesek művészi képességgel rendelkeznek; aki nem, annak a fizikai ereje, szaktudása állhat rendelkezésére.

A fogvatartottak közül többen leírták, és a tapasztalatok is azt mutatják, hogy a jóvátételnek nem csak a sértetti, hanem az elkövetői oldalon és a társadalmi szintén is vannak, lennének pozitív hozadécai. Az *áldozat* helyreállítható, például rongálás, lopás okozta károk esetén „jól járna”, mivel a kára részben vagy egészében megtérülhetne, és csökkenhetne az ismételt áldozattá válástól való félelem. Az *elkövetőt*, főleg ha első büntényes, kevesebb ártalom (lásd prizonizációs hatás) érhetné a szabadságvesztés-büntetés időtartamának a lerövidülésével, továbbá a bűnismétlés, visszaesés veszélye is csökkenhetne. A *társadalom* úgy kaphatna vissza valamit a jogi norma megsértőjétől, hogy az a köz javára munkát végezne.

Szilárd meggyőződése az, hogy vannak olyan esetek, amikor az izolációval nagyobb kárt okozunk, mint amennyit azzal használnánk. Munkám során tapasztaltam, hogy sok esetben az, aki először követett el rablást, az elkövetéskor nem is volt tisztában azzal, milyen súlyos bűncselekményt valósított meg. Igaz, a jog nem tudása nem mentesít a felelősségre vonás következményei alól. Az elkövetőnek nem azt kell tudnia pl. rablás elkövetése esetén, hogy mi a rablás törvényi tényállása, hanem azt, hogy tartózkodjon mások értékeinek (fizikai vagy pszichikai) erőszakkal történő jogtalan elvételétől.

A fiatalokorú elkövetők az életkori sajátosságukból adódóan, amelyhez ha még hozzászámoljuk a szocializációs defektusokat is, sok esetben nem tudják felmérni tetteik súlyát, következményét. Körükben kiemelt szerepe kell, hogy legyen az oktatás során megvalósuló prevenciónak.

5.6. Közszolgálati szakemberek és a közvélemény nézetei a helyreállító igazságszolgáltatásról

Szükségesnek tartottam, hogy az igazságszolgáltatásban dolgozókat, illetve a társadalom más tagjait is megkérdezzem az adott témában. Az alábbiakban tehát azt vizsgáltam, hogy a *közszolgálati szakember* és a *közvélemény* hogyan gondolkodik a helyreállító igazságszolgáltatásról. A kérdőívet 100 személy töltötte ki. A kérdések arra vonatkoztak, hogy a szakemberek és a „laikusok” hogyan viszonyulnak a jogkövetéshez, a szankciókhoz, miként vélekednek az erkölcsi szabályokról, a bűnelkövetés oksági hátterében lévő körülményekről, illetve mit várnak el a hazai büntető igazságszolgáltatás működésétől és a helyreállító igazságszolgáltatástól.

Egy *bíró* úgy nyilatkozott, hogy ő egyértelműen a szigorításban látja a megoldást az elkövetés és a bűnisméltés megelőzése érdekében. Azzal magyarázta a véleményét, hogy még egyik országban sem csökkent a bűnözés, ahol nem szigorították a büntetéseket; példaként az USA-t hozta fel, mivel ott magasak a büntetési tételek és csökkent a bűnözés. Nem tiltakozott azonban az ellen, hogy bizonyos esetekben – például gondatlanság, nem erőszakos jellegű bűncselekmények esetében – alkalmazhatók legyenek a jóvátételi módszerek.

Egy *pártfogó felügyelő* úgy nyilatkozott, hogy az emberek értékrendje az alapjaiban változott meg: a személyes érdekek sokkal fontosabbá váltak, mint a társadalmi érdek. Az igazságszolgáltatás megtorló jellegét erősítené inkább, mivel a helyreállító igazságszolgáltatásnak alig-alig van visszatartó ereje a bűnisméltés tekintetében. Szerinte még szigorúbb büntetésre lenne szükség, különösen a visszaesőkkel szemben.

Egy *büntetés-végrehajtási alkalmazott* véleménye szerint ezek az alternatív megoldások a társadalomba való reintegráció első lépcsőfokát jelentik, hiszen az elkövető jóvátételi cselekedetével a megbánás szándékát fejezi ki a helyi közösség tagjai számára. A helyreállítás egyfajta belső meggyőződés erősödését is szolgálja, melynek segítségével a fogvatartott attitűdje pozitív irányú változáson megy át, csökkentve a bűnisméltési hajlandóságot. A jóvátételi rendszer alkalmazásával csökkennének a társadalmi előítéletek. A helyreállító igazságszolgáltatás társadalmi hasznossága mérhetővé válik azon keresztül, hogy a bűnelkövetőkből reintegrált, a társadalomba beilleszkedő, felelősségtudattal rendelkező embereket nevel, így a büntetés-végrehajtási nevelés funkcióit is erősíti.

Egy *pedagógus* a retributív és a resztoratív módszereket ötvözné egymással. Egy másik pedagógus nem fogadná el az elkövető segíteni akarását, mert attól tartana, hogy az újabb bűncselekmény elkövetésére látna lehetőséget, vagyis teljes bizalmatlansággal tekintene rá. Itt a megkérdezett áldozattá válástól való félelme jelenik meg. „A megtorlás esetén van esély arra, hogy az el-

rettenti az elkövetőt újabb bűncselekmény elkövetésétől – mind a büntetési tételeket, mind pedig a börtönök rendszerét szigorítani kellene, például az oroszországi börtönök mintájára” – nyilatkozta.

Egy 15 éves diák véleménye az volt, hogy elfogadná az elkövető segíteni akarását, mert „esélyt kell adni minden embernek a változásra”, ugyanakkor az elkövetőnek vállalnia kell tetteiért a következményeket a létrehozott törvények alapján. Ő elsősorban a társadalom javára történő jóvátételt látta megvalósíthatónak.

A kérdőíves felmérés eredményei azt mutatták, hogy a kutatás e fázisában megkérdezett személyek 55%-a hallott már a jóvátétel, helyreállítás jogintézményéről. 52%-os volt azok aránya, akik elfogadnák az elkövető segíteni akarását, jóvátételi cselekedetét a saját maguk vagy a hozzátartozójuk vonatkozásában. Itt az volt megfigyelhető, hogy ha az illető vagy valamelyik hozzátartozója már volt bűncselekmény áldozata, sok esetben nem fogadná el a segítséget az elkövetőtől. A megkérdezettek 82%-a válaszolt úgy, hogy a társadalom részére történő jóvátételt látja megvalósíthatónak. 56% a szigorú megtorlást látja megoldásnak a bűncselekmények elkövetésének a visszaszorítása érdekében, de 44%-uk a megtorlás mellett alkalmazná a helyreállítás intézményét is.

Az iskolai végzettségnek elhanyagolható jelentősége volt a vélemények megfogalmazásánál. Ez, véleményem szerint, azzal magyarázható, hogy egy adott országnak megvan a sajátos társadalmi, gazdasági, szociális történelmi kultúrája, ezek mentén alakulnak az értékek és normák – jórészt függetlenül az állampolgár iskolázottságától. Az életkor az elemzés szempontjából szintén irrelevánsnak bizonyult.

Abban az esetben, ha a szakemberek és a társadalom más tagjainak a kérdőívben feltüntetett kérdésekre adott válaszát összevetjük az elkövetők által adott válaszokkal, akkor arra a megállapításra juthatunk, hogy az előbbiekk inkább a társadalom részére történő jóvátételt gondolják megvalósíthatónak, míg az utóbbiak a sértett és a társadalom javára egyaránt elképzelhetőnek tartják a kár részben vagy egészben történő helyreállítását. Megfigyelhető volt az a különbség is, hogy míg az elítéltek jelentős része hajlandónak mutatkozott megtéríteni a kárt, addig az előzetesen letartóztatottak nagy többsége úgy nyilatkozott, hogy nem okozott kárt senkinek és nem követett el bűncselekményt. E helyütt szeretnék saját meglátásomra utalni: „Az idegrendszeri terhelhetőséget az is befolyásolja, hogy a letartóztatott valóban bűnösnek érzi-e magát, így elfogadóbb a fennálló helyzettel szemben, vagy igazságtalannak, túrhetetlennek minősíti az előzetes fogvatartást, esetleg regressziós elfojtásba menekül, ami további pszichés zavarokat indukálhat.” (Lebujos, 2006)

6. A jóvátétel börtönbeli alkalmazásával kapcsolatos kérdések

A büntetés-végrehajtás keretei között alkalmazható kárjóvátétel szabályozásának – mint korábban említettük – egyelőre nincs jogszabályi háttere. A már rendelkezésre álló gyakorlati tapasztalatok alkalmazásával, az önkormányzatokkal és a civil szervezetekkel történő együttműködés lehetőségét kihasználva kerülnek végrehajtásra a programok. A jelen témát szabályozó jogszabályt a kutatások

eredményei figyelembevételével, a büntetés-végrehajtás jelenlegi állapotát, lehetőségeit szem előtt tartva – a realitás talaján maradván – kellene megalkotni.

Mint ismeretes: törvénybe kellene foglalni a büntetések végrehajtásával kapcsolatos, az évek során rendkívül bonyolulttá vált, néhol ellentmondásokat tartalmazó szabályozási rendszert; a büntetések és intézkedések végrehajtásáról szóló 1979. évi 11. tvr. közel 20 éve nem ment át nagyobb változtatáson. Kijelenthetjük, hogy megérett a büntetés-végrehajtási jog arra, hogy a szabadságvesztés-büntetés végrehajtásának szabályait egy egységes kódexben foglalják össze. Számos kutatás (a helyreállító igazságszolgáltatás területén pl. a MEREPS projekt) nyújthat segítséget a jogalkotónak az új jogi szabályozás megalkotásához. A jövőben elfogadandó törvényhez végrehajtási rendeletet is létre kell majd hozni az egységes jogalkalmazás, végrehajtás érdekében.

A megalkotandó bv. kódex széles körű alkalmazásához remélhetőleg lesz elég kormányzati támogatás (személyzet, anyagi, tárgyi erőforrás). Az új törvény elfogadása után szükséges lenne a személyi állomány ez irányú *továbbképzése*. Az *anyagierőforrások* jelenleg szűkösek (problémát jelentenek például a XIX. századi börtönépületek renoválása, a fogvatartottak napi ellátása, a rezsiköltségek). Az új szabályozásnak fejlesztesen kellene hatnia a más hatóságokkal való együttműködés *gyakorlatára*. Arra kell törekedni, hogy ne legyen felszínes a feladat végrehajtása és az ne csak egy kötelezően ellátandó munka, hanem megfelelően koordinált, ellenőrizhető tevékenység legyen.

Olyan resztoratív módszerek kipróbálására, amelyek elősegítik az elítéltek visszailleszkedését a társadalomba, a büntetés-végrehajtás integrálódását a helyi közösségek és a környező települések életébe, humánusabbá, eredményesebbé teszik a büntetések végrehajtását, az elítélteket nyitottabbá, elfogadóbbá teszik más személyek iránt, valamint a konfliktusok feloldását, kezelését szolgálják, már sor került.

A büntetés-végrehajtás keretei között alkalmazható jóvátételi formák közül a leginkább megvalósíthatónak a *resztoratív munkáltatás* tűnik, mivel annak eredménye objektíven mérhető, a társadalom a jóvátételt – az elvégzett munkát – igényli, valamint a munkáltatás számára a terep a büntetés-végrehajtási intézetekben és azokon kívül is biztosított. Az elkövető az általa készített tárgyakat, eszközöket fel is ajánlhatná a sértett számára. Aki vállalja a jóvátételt, az kedvezményben részesülhetne, például a szabadságvesztés időtartamának csökkentésével. Abban az esetben is lehetne a szabadságvesztés-büntetés idejét csökkenteni, amennyiben vállalná az elítélt, hogy az okozott károkat az áldozatnak vagy a közösségnek megtéríti. Alapvető követelmény lenne a büntetés végrehajtása alatt tanúsított kifogástalan magatartás.

Egy másik megoldás lehetne, hogy a jelenlegi jogszabályból eredő kedvezmények engedélyezésének egyik feltételeként figyelembe vehető lenne a jóvátétel, mint például a feltételes szabadságra bocsátás, az enyhébb végrehajtási szabályok alkalmazásának elbírálása során vagy az eggyel enyhébb végrehajtási fokozatba helyezéskor. Vagyis az, hogy a kedvezmények engedélyezésénél a bv.

bíró pozitívumként vegye figyelembe a jóvátételt. Jelenleg a jogszabály előírja, hogy az értékelő véleményben (amelyet a nevelő készít és a szakterületek is véleményeznek) mit kell feltüntetni, és ha valaki részt vett jóvátételi munkavégzésben, akkor azt is bele kellene írni az értékelő véleménybe.

Miért lenne mindez indokolt? Azért, mert az ember érdekvezérelt, így azért, hogy elérje a célját, akár konform módon is fog viselkedni. László, a Balassagyarmati Fegyház és Börtön elítéltjének esete jól példázza mindezt. „*László szerint azért jó ötlet a mediáció, mert» ezzel meg lehet úszni a fegyelmet«.*”³ (Legát, 2011). A nagy börtönrutinnal rendelkező elítéltek konform magatartásúak, nagyrészt csak saját önös érdeküket tartják szem előtt, hogy megússzák a büntetést. A resztoratív technikák eredményesen alkalmazhatók az első büntényes vagy visszaesőnek nem minősülő bűnismétlők és a fiatalkorúak esetében is. Itt kisebb ráfordítással nagyobb eredményeket lehetne elérni. Hosszúidős elítélteknél a jóvátétel lehetősége lelki megnyugvást eredményezhetne.

Objektív mutatója lehetne a megbánásnak és szabadságvesztés-büntetés célja megvalósulásának, ha az elítélt az általa okozott kárt ténylegesen megtérítené. Egyrészt érvényesülne az elv, hogy bűn nem marad büntetlenül, valamint a kár megtérülne úgy, hogy nem kellene a megtérítésére irányuló kényszerítő elemeket alkalmazni. A köz is jól jár a fogvatartottak resztoratív célú foglalkoztatásával (pl. egy önkormányzati ingatlan renoválása, közterületek gondozása esetében nem kell csak az anyagot, eszközt megvásárolni, a munkadíj megtakarítható).

Felmerül a kérdés: Honnan teremtjük elő a szükséges erőforrásokat? A humán erőforrás előteremtése egyszerűbb, mert a szakemberképzés megoldott, de az anyagi fedezet biztosítása problematikus a jelen gazdasági helyzetben. Napjainkban a büntetés-végrehajtás alapvető (likviditási) problémákkal küszködik, a megnőtt a feladatmennyiség, valamint a fluktuáció miatt is. Abban az esetben, ha uniós forráshoz juthatnánk, akkor talán lenne esély szélesebb körben alkalmazni a resztoratív módszereket. A már megvalósult kísérleti jellegű programok, véleményem szerint, biztatóak, de egyes eljárások, programok utópisztikusnak tűnnek, és nagy valószínűséggel nem váltják be a hozzájuk fűzött reményeket.

A visszaeséssel kapcsolatban már történtek felmérések, de azok alapján, úgy vélem, egyelőre nem vonhatunk le messzemenő következtetéseket. *Utópisztikus* a feltételezés, miszerint azok a találkozóak, amely során az elkövető – valamely segítő személy közreműködésével – találkozik az áldozattal, elegendők arra, hogy alapvetően megváltoztassák egy ember világlátását, attitűdjeit, személyiségét. A közösségi támogatások azonban változást indíthatnak el, amely reménykeltő lehet a visszaesés csökkentése szempontjából.

³ A kijelentés arra utal, hogy az illető zárkatársaival fennálló konfliktusait mediáció keretében rendezték.

7. Javaslatok a resztoratív munkáltatás jövőbeli szabályozására nézve (*de lege ferenda*)

Az alábbiakban a fogvatartottak büntetés-végrehajtás keretei között történő resztoratív munkáltatásának jövőbeni egységes szabályozása és végrehajtása érdekében tesztek javaslatokat, remélem, elősegítve a jogi normák kialakulását.

Szabályozni kellene azt, hogy az elítélt milyen feltételekkel vehet részt a jóvátételben (munkavégzés az áldozat vagy a köz javára, bocsánatkérés stb.). A munkáltatás során szükséges lenne meghatározni, hogy a munkavégzés önkéntes, díjazás nélküli, hogy az elkövetőt milyen kötelezettségek terhelik, illetve milyen jogok illetik meg, hogy biztosított-e a védőruha, hogy a foglalkozás-egészségügyi alkalmassági vizsgálat indokolt-e, vagy a resztoratív munkavégzésben a munkaképtelenek is részt vehetnek.

Több kérdés is felvetődik jelen esetben. Hogy a resztoratív munkáltatásban részt venni szándékozó fogvatartottak részére kötelező lenne-e, vagy csak lehetőség a munkavégzés biztosítása? Járhat-e munkaidő-kedvezmény azok esetében, akik munkadíj ellenében már dolgoznak, vagy a munkaidőn kívül végezzék a jóvátételi munkát?

Az intézeten kívül végzett jóvátételi munkavégzés feltételeit pontosan meg kell határozni. A közösség számára végzett jóvátételi munkavégzés együttműködési megállapodás alapján történhetne. (A büntetés-végrehajtás egyházakkal, egyesületekkel, civil szervezetekkel, önkormányzatokkal köthetne megállapodást).⁴ A közterületen, közcélal végzett biztonságos munkáltatás érdekében fontos annak meghatározása, hogy milyen fogvatartotti kör vehet benne részt. Szükséges tisztázni azt is, hogy a munkáltatás alatti fogvatartás megnyugtató biztosításához őrzésre, felügyeletre vagy ellenőrzésre van-e szükség, valamint hogy ezekből a többletfeladatokból adódó túlszolgálatot hogyan rendezik a büntetés-végrehajtási szerveknél szolgálatot teljesítők esetében.

A programban való részvétel során a végrehajtás alkalmával a részlet-szabályok kidolgozása is fontos. A resztoratív munkavégzés folyamatát dokumentálni kellene, valamint rögzíteni a garanciákat. A jóvátételben részt venni szándékozó fogvatartottaknak ki kellene tölteniük egy nyilatkozatot, amelyben kijelentik, hogy belső meggyőződésből eredően kívánnak a programban részt venni. A végrehajtás színtereit, azt, hogy az intézeten kívül vagy belül történjen a jóvátétel, végrehajtási intézkedésben kellene meghatározni. Célszerű annak végiggondolása is a jóvátételi munkavégzésben részt vevő fogvatartottak esetében, hogy melyek azok a megelőző képzések, tréningek, amelyek képessé teszik őket a feladat végrehajtására.

Véleményem szerint lehetőséget kellene adni arra is, hogy a büntetőeljárás befejezését követően az elkövető a sértett javára jóvátételi munkát végezhesen. Ez lehetne az intézeten belül önként végzett munka, amelynek produktuma a sértett részére segítséget nyújthat.

⁴ Jelenleg az együttműködés lehetőségére a büntetések és az intézkedések végrehajtásáról szóló 1979. évi 11. törvényerejű rendelet 20. § (2) bekezdése utal.

A resztoratív munkáltatás megszervezésében részt vehetnének külső segítők⁵, mint például mediátorok, pártfogó felügyelők, facilitátorok, oktatók, valamint – természetesen – a személyi állomány tagjai: nevelők, szociális segéd-előadók, felügyelők, továbbá a *büntetés-végrehajtás inaktív tagjai* (utóbbiak főleg a visszaeső bűnelkövetők esetében). A külső segítség koordinálásában a megyei/fővárosi kormányhivatalok igazságügyi szolgálatai vehetnének részt. A *belső személyzet* feladata lenne, hogy az elítéltet tájékoztassa, felhívja a figyelmét a jóvátétel lehetőségére, jogi szabályozására, valamint koordináljon, segítséget nyújtson és irányítson a végrehajtási folyamatban. (A fogvatartottak már a befogadási eljárás keretében tájékoztatást kaphatnának a nevelőtől a jóvátételi tevékenységről.) A *mediátor* és a *pártfogó felügyelő* mint közvetítő, segítő személy vehetne részt a folyamatban. A *facilitátor*, aki rávezeti az elítéltet valamely munka vagy folyamat elvégzésére, véghezvitelére, vagy abban segítőként vesz részt, akár külső vagy belső személy is lehet. Azok számára, akik kedvet éreznek a jóvátételben való részvételre, de nincsenek felvértezve a kellő ismeretekkel (pl. *oktatók, tanárok*), módot kellene biztosítani a továbbképzésre.

Lehetőséget kellene teremteni minden büntetés-végrehajtási intézetben (lásd resztoratív rezsimek) arra, hogy megvalósulhasson az elkövető által végzett helyreállító, jóvátételi munkavégzés a bűncselekmény elkövetésével közvetlenül is érintett közösség javára. Ez elősegítené a büntetés-végrehajtási intézeteknek a helyi közösség életébe történő integrálódását, amely által a jóvátételi munkavégzésben részt vevő fogvatartottak beállítódása mindenképpen pozitív irányba változna.

A jóvátételi szemlélet és a tevékeny megbánás intézménye – mint cél – a nevelési munka részévé válhatna. Abban az esetben, ha széles körben elterjedne a jóvátétel lehetősége, akkor érvényre lehetne juttatni azt a jogszabályi követelményt, miszerint a szabadságvesztés- büntetést lehetőleg az elítélt lakóhelyéhez legközelebb eső büntetés-végrehajtási intézetben kell végrehajtani. A resztoratív munkavégzés (de egyébként minden pozitív dolog, amelyet a bűncselekményt elkövetett személyek tesznek jó szándékkal) egyrészt fejlesztő hatású, másrészt a szabadulás utáni sikeres integrációt, reintegrációt elősegítő tevékenység, amely a büntetés-végrehajtási célok megvalósításán túl a társadalom fogvatartottakkal szembeni negatív attitűdjeinek „finomhangolásában” is szerepet játszhat.

A Tiszalöki Országos Büntetés-végrehajtási Intézetben kifejezetten resztoratív jellegű fogvatartotti munkáltatás nem folyik, ugyanakkor erre irányuló előkészületek már folyamatban vannak a tiszalöki Polgármesteri Hivatallal. Úgy gondolom, mind a börtönfalakon belül, mind a börtön közvetlen környezetében lehetőség nyílhat a jóvátételi munkáltatásra. Üdvözlendő, hogy a hazai büntetés-végrehajtási intézetek munkájában a fogvatartottak jóvátételi szándékának érvényesítése már megjelent, hogy különféle resztoratív jellegű tevékenységek zajlhatnak. Ezeknek jó példái a Tiszalöki Országos Büntetés-végrehajtási Intézet vonatkozásában fentebb bemutatott esetek is.

⁵ A „kinti” személyekkel történő együttműködés az egyik fontos büntetés-végrehajtási alapelv, a *nyitottság elvének* megvalósulását segíti.

A kedvezmények tárházának felvonultatása mellett szükségesnek látom bizonyos bűncselekmény-típusok esetében a szigorítást. A szigorítás alatt nemcsak a büntető törvénykönyv szigorítását értem, hanem a büntetés-végrehajtáson belüli szabályok szigorítását is – a büntetés-végrehajtási cél megvalósítása érdekében. Ugyanakkor az enyhébb és a szigorúbb *rezsimek között nagyobb átjárhatóságot* kellene biztosítani minden végrehajtási fokozat esetében. Ahogy azt a múltban a fokozatos rendszer biztosította. Számos jel mutatja, hogy a szabadságvesztés-büntetés jelenlegi formájában nem felel meg a vele szemben támasztott elvárásoknak. *„Mindamellett, hogy drága a társadalom számára, nem rettent el, nem fékez meg, csupán a fogvatartás idejére hatástalanítja az elkövetőt úgy, hogy immanens ártalmaival, stigmatizáló hatásával – sokszor – irreverzibilis, káros folyamatokat indít el a személyiségben, megalapozva az egyén deviáns karrierjének jövőbeni alakulását.”* (Nyesténé, 2011)

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt, hogy *elítelt is a társadalom része*, a szabadságvesztés-büntetés során – a tényleges életfogytiglanra ítélt fogvatartottakat kivéve – csak időlegesen került sor a személyi szabadság elvonására. Arról sem szabad megfeledkezni azonban, hogy vannak olyan különös, illetve többszörös visszaeső elítéltek, akik a legkisebb hajlandóságot sem mutatják a változás, változtatás szándékára, nemhogy szándékukban állna az okozott kárt helyreállítani, valamint káros hatással vannak fogva tartott társaikra is. Ezek a személyek a bűnözés újratermelődése szempontjából fontos szerepet játszanak a „börtöniskolában” – mint kvázi pedagógusok. Ugyanis a kisebb súlyú bűncselekményt elkövetőkre, a fiatalkorúakra, az első alkalommal büntetés-végrehajtási intézetbe kerülőkre nagy hatással vannak a börtönrutinnal rendelkező elítéltek (lásd prizonizáció; negatív konformitás⁶). A többszörösen kriminalizált személyek nem hajlandók a pozitív irányú változásra, vagy ha a szándékot mutatnak is (maszkolás), e mögött rövidtávú előnyök megszerzésére irányuló önző szándék bújjik meg.

Egy új, egyre gyakoribbá váló jelenség ütötte fel a fejét kb. 4 éve, amelyet korábban nem tapasztalhattunk a büntetés-végrehajtási intézetekben. Leegyszerűsített megfogalmazásban: az elítelt nem „vezekelni” akar, hanem profitálni. Nemcsak a bűncselekmény elkövetéséből törekszik haszonszerzésre (lásd karrierbűnözés), hanem a szabadságvesztés-büntetéséből is; a büntetés végrehajtása alatt polgári peres úton kártérítésre akar szert tenni, és pert indít a végrehajtó intézet ellen az általa tervszerűen jól felépített cselszövés alapján. Az elítéltek már nem csak a végrehajtókat, hanem egyre gyakrabban a végrehajtás kontrollját, törvényességi-felügyeleti és jogvédelmi funkcióit ellátó hatósági személyeket is feljelentik, ha nem a számukra megfelelő határozatot hozzák meg. Korábban egy volt a célja az elítéltnak, hogy *túlélje* a szabadságvesztés-büntetés idejét és letöltse a rá kiszabott ítéletet, többé-kevésbé elfo-

⁶ A negatív konformitás azt jelenti, hogy a fogvatartott a rabhierarchia által megkövetelt magatartást követi.

gadva a börtönszemélyzet utasításait. Jelenleg egyes fogvatartottak félreértelmezik a szabadságvesztés-büntetés célját, és nem reálisan gondolkodnak a helyzetükről; ezekkel a fogvatartottakkal jóval nehezebb dolga van a börtön személyzetének. Ez a szemlélet is ellene hathat a jóvátétel alkalmazhatóságának. Ezeket a személyeket el kell elkülöníteni azoktól, akik még nem karrierbűnözők (akik viszont a magatartásukkal rászolgálnak, azok a szigorúbb rezsimből átkerülhetnek enyhébb rezsimbe is).

Az említett akadályok miatt bizonyossá vált a jelen témával foglalkozók sejtése, miszerint a résztoratív eljárások hazai elterjedéséig még hosszú lesz az út. Az első lépések megtörténtek, s a kárhelyreállító projektek arra mindenképpen jók voltak, hogy jelezzék a jogalkotóknak, hogyan kellene módosítani a szabályokon. Korábban ugyanis a kárjóvátétel, börtönmediáció nemcsak ismeretlen volt hazánkban, de alkalmazásukra a hatályos jogszabályok alapján nem is volt „törvényes” lehetőség. A résztoratív módszereket szabályozás hiányában továbbra is kísérleti jelleggel lehet csak alkalmazni a büntetés-végrehajtásban, szükség lenne tehát törvényi szabályozásukra (lásd Bv. tvr. vagy új Bv. kódex) a széleskörű és egységes gyakorlat kialakítása érdekében.

A jogalkotók felismerésének, hogy a hazai büntetőjog területén szigorításra van szükség, nem mond ellent a helyreállító igazságszolgáltatás módszereinek alkalmazása. A büntetés-végrehajtásban egyes esetekben a résztoratív technikák alkalmazásának, a látszólagos *enyhítésnek* kellene teret biztosítani, egyes esetekben viszont a *szigorúbb büntetéseknél*.

Felhasznált irodalom

- Büntetés-végrehajtási szervezet évkönyve, 2009. Hungarian Prison Service, Yearbook 2009. Budapest, BVOP Sajtó Iroda, 2010.
- A büntetőügyekben alkalmazható közvetítői tevékenység bevezetésének tapasztalatai Magyarországon. Szerk. Iványi Klára. Budapest, IRM Országos Bűnmegelőzési Bizottság, 2008.
- Felelősségvállalás, kapcsolat és helyreállítás. Mediáció és résztoratív igazságszolgáltatás a büntetés-végrehajtásban. Szerk. Barabás Tünde, Fellegi Borbála, Windt Szandra. Budapest, Foresee Kutatócsoport – Országos Kriminológiai Intézet, 2011.
- Fellegi B. (2009): Út a megbékéléshez. A helyreállító igazságszolgáltatás intézményesülése Magyarországon. Budapest, Napvilág Kiadó.
- Fellegi Borbála (2002): A kárhelyreállító igazságszolgáltatás intézményesítésének menete Magyarországon gyermek- és fiatalkorú bűnelkövetők esetében. [Szakdolgozat.] Budapest, ELTE BTK Szociológiai, Szociálpolitikai Intézet és Továbbképző Központ.
- Gönczöl Katalin (2008): Helyreállító igazságszolgáltatás. In: A büntetőügyekben alkalmazható közvetítői tevékenység bevezetésének tapasztalatai Magyarországon. Szerk. Iványi Klára. Budapest, IRM Országos Bűnmegelőzési Bizottság, 9-21. o.
- A helyreállító igazságszolgáltatás európai jó gyakorlatai a büntetőeljárásban. Konferenciakötet, 2010. (Szerk. Gyökös Melinda, Klopfer Judit, Lányi Krisztina.) Budapest. IRM, 2010.
- Kovács Mihály (2011): A helyreállító igazságszolgáltatás eszközeinek alkalmazási lehetőségei büntetés-végrehajtási keretek között. – <http://prisonunited.blogspot.com/2011/03/helyreallito-igazsagszolgáltatatas.html>

- Lebujos Imre (2006): Az előzetesen letartóztatottak pszichés problémái, különös tekintettel a deprivációkra. *Börtönügyi Szemle*, 2. 65-84. o.
- Legát Tibor (2011): Börtönmediációs program Balassagyarmaton. *Magyar Narancs*, 50. (XII. 15.) - <http://magyarnarancs.hu/lelek/megbeszelo-77918>
- Nyesténé Jánkfalvi Zita (2011): Elkövettem, megbántam, jóvátenném. Resztoratív gyakorlatok a börtönben. [Szakdolgozat.] Miskolc, ME ÁJK.
- Schweighardt Zsanett (2010): A helyreállító igazságszolgáltatás elemei a magyar büntető igazságszolgáltatás rendszerében. Budapest, ELTE ÁJK Kriminológia Tanszék. - www.rezler-foundation.hu/docs/schweighardtzsanett.doc
- Vigh József (2003): A kárhelyreállító igazságszolgáltatás eszközei a hazai büntető igazságszolgáltatás rendszerében. *Jogelméleti Szemle*, 2. - <http://jesz.ajk.elte.hu/vigh14.html>